

“NUTQIDA KAMCHILIGI BOR BOLALARNING UMUMIY MOTORIKA
BUZILISHLARINING DIAGNOSTIKASI VA KORREKSIYA QILISH
XUSUSIYATLARI”

Ruziyeva Guzal Shuxrat qizi.

*Alfraganus Universitety Pedagogika fakulteti defektologiya
(logopediya) yo'nalishi 3-bosqich talabasi.*

Ilmiy rahbar.

Utbasarova Umida Mexmanovna.

Alfraganus Universitety Pedagogika va Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi.

Annotatsiya: *Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar – bu markaziy asab tizimida yoki psixofiziologik rivojlanishda cheklovlariga ega bo'lgan, maxsus pedagogik yondashuvga muhtoj bo'lgan bolalar guruhidir. Ularning harakatlari, koordinatsiyasi, muvofiqlashtirish qobiliyati va nutq faoliyati odatdagi tengdoshlarinikidan farq qiladi. Mayda motorika, ya'ni qo'l barmoqlari harakati esa, o'z navbatida nutq rivoji bilan chambarchas bog'liqdir.*

Kalit so'zlari: *Motorika, katta muskullar, qo'l barmoqlari, faol harakatlar, individual xususiyatlar, mushaklar tonusi, koordinatsiya buzilishi, muvozanat sustligi, harakat va holat ko'nikmalari buzilganligi,*

Motorika — bu inson tanasining harakat faoliyati, ya'ni mushaklarning boshqaruv ostida bajaradigan harakatlari yig'indisidir. Bolalik davrida motorika rivoji shaxsning boshqa jihatlari, jumladan, nutq, tafakkur, xotira, idrok va emotsional holatlar bilan bevosita bog'liq. Maxsus pedagogika sohasida motorika ikki turga bo'linadi: umumiy (yirik) motorika va mayda motorika. Umumiy motorika yurish, sakrash, yugurish kabi harakatlarni ifodalasa, mayda motorika qo'l va barmoqlarning nozik harakatlarini o'z ichiga oladi. Motorikaning rivojlanish bosqichlari bolaning yoshi va individual xususiyatlariga bog'liq. 1 yoshga qadar bo'lgan bosqichda bolaning harakatlari reflektor xarakterga ega bo'lib, bosqichma-bosqich avtomatizm orqali ixtiyoriy harakatlarga o'tadi. 3 yoshdan boshlab esa, bolalar atrofdagi muhit bilan faolroq harakatli muloqotga kirishadi, bu esa ular motorikasini faol rivojlantiradi. Maxsus pedagogika fanining maqsadi – rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar ijtimoiylashuvi, ijtimoiy adaptatsiyasi va reabilitatsiyasini amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni o'rganish, ulardagi psixofiziologik kamchiliklarni iloji boricha ertaroq tashxis qo'yib, bartaraf etish, tuzatish yoki bilinmaydigan holga keltirish usullarini belgilash va amaliyotga tatbiq etishdan iborat. Bola rivojlanishidagi nuqsonlar har xil bo'ladi, ularning

ba'zilar batamom bartaraf etiladi, ba'zilar bir qadar tuzatiladi, korreksiyalanadi, bilinmaydigan holga keltiriladi, boshqalari esa kompensatsiyalanadi. Masalan, bola nutqida og'ir nuqson bo'lsa, ilk yoshda to'g'ri tashkil etilgan logopedik chora-tadbirlar ta'sirida uni to'liq bartaraf etish mumkin. Boladagi nuqson markaziy nerv sistemasidagi organik kamchiliklar natijasida paydo bo'lgan bo'lsa (masalan, aqli zaiflik shunday nuqson jumlasiga kiradi), uni to'liq bartaraf etib bo'lmasa ham, biroq kamaytirish, ko'zga ko'rinmaydigan, sezilmaydigan darajagacha tuzatish mumkin. Maxsus pedagogika amaliyotida yana shunday toifadagi alohida yordamga muhtoj bolalar kuzatiladiki, ulardagi nuqsonni tuzatib ham, korreksiyalab ham bo'lmaydi, masalan, tug'ma ko'rlik yoki karlikning ayrim turlari shular jumlasidandir. Bunda ko'rish analizatorining vazifasini sezgi organlariga, eshitish analizatorining vazifasini esa ko'rish analizatoriga yuklash, ya'ni kompensatsiyalash, o'rnini bosish mumkin. Ko'rish qobiliyati zaif bolalar sezgi organlariga tayangan holda barmoqlari bilan Brayl shriftidan foydalanadilar. Bunda harf olti nuqta kombinatsiyasi bilan belgilanadi. Eshitish qobiliyatida muammosi bo'lgan bolalar esa imoishora, daktil nutqdan, barmoqlar harakati bilan anglatiladigan nutqdan foydalanishlari mumkin. Korreksion pedagogika fanining rivojlanishi natijasida undan quyidagi tarmoqlari mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi: – surdopedagogika (lotincha surdus – kar, gung so'zidan olingan) eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fan; – tiflopedagogika (yunoncha tiflos – ko'r, so'qir so'zidan olingan) – ko'zi ojiz bolalarning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fan; – oligofrenopedagogika (yunoncha oligos – kam, fren – aql), so'zlaridan olingan, – aqliy tomondan zaif bolalarning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fan; – logopediya (yunoncha logos – so'z, padeo – tarbiya so'zlaridan olingan) – og'ir nuq nuqsonlarini o'rganish, oldini olish, bartaraf etish yo'llari, usullarini o'rganadigan fan. Respublikamizning barcha viloyatlarida zamon talablariga muvofiq alohida yordamga muhtoj bolalarning differensial va integratsiyalashgan, inklyuziv ta'limi barcha yo'nalishlar bo'yicha jadal sura'tlar bilan rivojlanmoqda. Butunjahon bolalariga xos bo'lgan bolalar huquqi haqidagi Konvensiya, O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni, “O'zbekistonda kadrlarni tayyorlash milliy dasturi” kabi va boshqa me'yoriy hujjatlarda ko'rsatilishicha, barcha bolalar, shu jumladan, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor alohida yordamga muhtoj bolalar ham mehnat qilish, ta'lim olish, hayotda o'z o'rnini topib ketish huquqlariga egadirlar. “Bola huquqlarining kafolatlari to'qrisida”gi Qonunga rioya etilishini ta'minlash uchun uzluksiz ta'lim tizimida faoliyat yurituvchi barcha mutaxassislar alohida yordamga muhtoj kishilar haqida tushunchaga ega bo'lib, ularga ta'lim-tarbiya jarayonida qulay

shartsharoitlar yaratib, kerak bo'lsa, individuallashtirilgan dasturlar asosida integratsiyalashgan inklyuziv sharoitda me'yorda rivojlangan tengdoshlari orasida hamma qatori ta'lim olish imkoniyatlarini yoki maxsus muassasalarda ta'lim olishiga yordam berishi zarur. Buning uchun har bir pedagog korreksion pedagogika fanining asoslarini egallagan bo'lishi kerak.

Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixofiziologik holati, umumiy va mayda motorika turlari, ularning ahamiyati.

Nutqidaida nuqsoni bo'lgan bolalarda markaziy asab tizimining o'ziga xos rivojlanishi tufayli harakat faolligi past bo'lishi, muvozanatning buzilishi, koordinatsiya sustligi, mushak tonusi pasayishi kuzatiladi. Bunday bolalarda motorika rivoji kechikkan, harakatlarida noaniqlik va sustkashlik bo'ladi. Ayniqsa, aqliy yoki eshitish, ko'rish cheklovlari bo'lgan bolalarda mayda motorika sust rivojlanadi, bu esa o'z navbatida nutq faoliyatining shakllanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ularning psixofiziologik holati doimiy pedagogik va psixologik qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Shu bois korreksion pedagogika bu bolalar bilan ishlashda individual yondashuv, bosqichma-bosqich rivojlantirish va hissiy qo'llab-quvvatlashni birlashtirgan usullarni tavsiya etadi.

Bolaning kognitiv va psixofizik rivojlanishining xususiyatlarini har tomonlama o'rganish ma'lum bir og'ishning ichki sabablari va mexanizmlarini aniqlashni o'z ichiga oladi. Kompleks yondashuvni amalga oshirish shuni anglatadiki, bolani tekshirish bir guruh mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi (turli profildagi shifokorlar, defektologlar, nutq terapevti, psixolog, ijtimoiy o'qituvchi). Asboblar to'plami nafaqat klinik va spesotsial-psixologik tadqiqotlar, balki boshqa usullar ham qo'llaniladi: tibbiy va pedagogik hujjatlarni tahlil qilish, bolani kuzatish, ijtimoiy-pedagogik tekshiruv va eng qiyin holatlarda — neyrofiziologik va neyropsikologik va boshqa tadqiqot turlari. Bolani har tomonlama va yaxlit o'rganish printsipli katta ahamiyatga ega. U kognitiv faoliyat, hissiy-ixtiyoriy soha va xulq-atvorni o'rganishni ta'minlaydi. Bolalarning jismoniy holati ham hisobga olinadi, bu ularning intellektual qobiliyatlarini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tadqiqotning yaxlitligi haqida gapirganda, shuni esda tutish kerakki, bolaning aqliy rivojlanishi individual, ajratilgan qobiliyatlarning oddiy yig'indisi bilan belgilanmaydi, shuning uchun bolaning holati to'g'risida faqat uning idrokini, xotirasini yoki boshqa aqliy funktsiyalarini o'rganish asosida xulosa chiqarish mumkin emas. Ushbu tamoyil bola haqida olingan barcha ma'lumotlarni majburiy taqqoslashni o'z ichiga oladi: individual aqliy jarayonlar, his-tuyg'ular, Iroda, xulq-atvor va jismoniy holatning xususiyatlari to'g'risida. Bolaning kognitiv va psixofizik rivojlanishini o'rganish va tashxislashda tizimli

yondashuv. Ushbu tamoyil psixikaning tizimli tuzilishi g'oyasiga asoslanadi va uning har bir bosqichida bolaning kognitiv faoliyati natijalarini har tomonlama tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Psixologik va pedagogik tekshiruv jarayonida tizimli tahlil nafaqat individual buzilishlarni aniqlashni, balki ular o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishni, mavjud buzilishlarning sababiy shartlilikini aniqlashni ham o'z ichiga oladi. Tekshiruv davomida nafaqat salbiy tabiatning xususiyatlari va hodisalari, balki saqlanib qolgan funktsiyalar, shaxsning ijobiy tomonlari ham aniqlanishi juda muhimdir, ular tuzatish va pedagogik tadbirlarni o'tkazishda asoslanishi kerak. Tibbiy-psixologik pedagogik tadqiqotda bolalarni dinamik o'rganish printsiplari muhim ahamiyatga ega, unga ko'ra tekshiruv paytida nafaqat bolalar o'rganish paytida biladigan va qila oladigan narsalarni, balki ularning o'rganish imkoniyatlarini ham hisobga olish kerak. Ushbu tamoyil, shuningdek, L. S.Vigotskiyning bolalarning `Yaqin rivojlanish rivojlanish zonasi`, ularning o'qishdagi potentsial imkoniyatlari haqidagi kontseptsiyasiga asoslanadi. Bolaning kognitiv rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, u yoki bu vazifani bajarishni, tajribani yangi faoliyat sharoitlariga o'tkazishni o'rganadi.

Umumiy motorika – bu tana harakatlariga oid yirik mushaklarning ishtirokidagi harakatlar bo'lib, yugurish, sakrash, suzish, yurish kabi harakatlar bilan bog'liq. Bu harakatlar bola muvozanati va tanani boshqarish qobiliyatining shakllanishi uchun muhimdir.

Mayda motorika esa nozik mushaklar — barmoqlar, kaftlar, bilaklar ishtirokidagi harakatlardir. Ushbu harakatlar orqali bolaning yozuvga tayyorlik darajasi, nutqiy faoliyati va tafakkuri rivojlanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, mayda motorika va nutq faoliyati o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjud. Masalan, logopedik tajribalarda barmoqlar mashqlari orqali og'zaki nutq faoliyatini yaxshilash kuzatilgan.

Ma'lumki, mayda motorika bu bolalarni qo'l-oyoqlarining kaftlari va barmoqlari bilan mayda va aniq harakatlarni amalga oshirish qobiliyatidir. Mayda motorika sohasi o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lib u ko'p sonli va turli xil harakatlarni o'z ichiga oladi. Masalan: oddiy harakatlardan tortib(masalan, o'yinchoqni har xil detallarni ushlab) murakkab harakatlargacha (yozish va rasm chizish kabi). Mayda motorikalar bola tug'ilgan paytidan boshlab rivojlana boshlaydi. Dastlab, go'dak o'z qo'llarini o'rganadi va asta sekin ularni boshqarishga o'tadi. U buyumlarni butun kafti bilan ushlaydi, keyin esa faqat ikkita(katti va ko'rsatkich) barmog'i bilan ularni ushlaydi. Shu orqali bolalar dastlab o'yinchoqlar, keyin qoshiq, qalam, mo'yqalam kabi buyumlarni tog'ri ushlab o'rgatiladi. Mayda motorikaning bola organizmidagi o'rni va ahamiyati alohida sanaladi. U bolalarni asab tizimi, ko'rish qobiliyati, diqqat

e'tibor, xotira va idrok qilish kabi organizm xususiyatlarini shakllanishi va rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari bolaning nutqini rivojlanishida ham mayda motorikanini ta'siri yuqori bo'lib, dastlab bolaning tovushlarini shakllanishiga va nutkini o'sishiga mativatsiya bo'lib xizmat qiladi. 3-4 yoshli bolalarga qo'yiladigan talab quyidagicha: bola qo'li va barmoqlarini turli maqsadlarda ishlatadi. Kutilayotgan natijalar: bola xalqaga arqonni kirg'izadi, mayda predmetlarni ma'lum bir tartibda taxlaydi; mustaqil ravishda o'yinchoqlarni qutiga joylashtiradi va undan oladi; kattalar yordamida yirik hajmdagi munchoqlarni ipga o'tkazadi, buyumlarni bir idishdan ikkinchisiga joylashtiradi; 2-3 obyektidan rasm tuzadi; varaq sathida to'g'ri chiziqlar chiradi; harflara qiziqish bildiradi, ayrim harflarni shaklini biladi va farqlaydi; yirik munchoqlarni teradi; yozishga harakat qiladi. 4-5 yoshli bolalar mustaqil tugmachalarni qadaydi va echadi, kiyimi va poyabzali ilgaklarini o'zi taqadi; namuna asosida ipga mayda, o'rta va yirik munchoqlarni teradi; qulflarni ochadi va yopadi, kalitdan foydalanadi; mayda buyumlarni buraydi va bir biriga ulaydi; konstruktoring katta va kichik qismlaridan har xil predmetlar yasaydi; namuna asosida to'g'ri chiziq va aylana chizadi, rasmlarni ustidan yurgizib chizadi va bo'yaydi; ko'rsatilgan chiziq bo'yicha qog'oz, mat ova salfetakni buklaydi; ko'rsatilgan chiziq bo'ylab qaychi bilan qirqadi. 5- 6 yoshda: yuzalarda turli chiziqlar chizadi, kichik va katta o'yinchoqlarni qutiga hajmiga qarab joylashtiradi; murakkab konsturksiyalarni jamlaydi, qopchadagi o'yinchoqlarni paypaslab nomini aytaoladi; to'g'ri chiziq bo'ylab qog'ozni mustaqil qirqadi; chiziq, ilgak va gajakcha yozadi; qog'ozni turli usulda taxlaydi(origami);

Namuna asosida bosma harflarni yozishni boshlaydi; barmoqlari yordamida mashqlar bajaradi; rasmlarni tekis shtrixlaydi; turli sathlarda chizadi (namqumda, asfaltda, doskada), soch o'radi, mozaika yig'adi. 6-7 yoshda: Tasavvurdagi predmetlarni qo'llari bilan (gul.qush,kapalak) ko'rsatadi; arqonlardan turli tugunlarni tugadi; o'yin faoliyati mobaynida mayda o'yinchoqlar bilan o'ynaydi; belgilangan chiziqlar bo'ylab qog'ozni batartib yirtaoladi; mayda qismli mozaika va pazllarni yig'adi; (qo'l barmoqlari mayda motorikasi) qog'ozda to'g'ri chiziqlar,so'zlar va qisqa gaplarni yozadi; daftardagi yozuv qatorlaarini anglay oladi, rasmlarni to'g'ri joylashtiradi; qo'lni uzmasdan nuqta- chiziqlarni birlashtirib rasm chizadi, matodagi rasmni to'qiydi; “o'ziga” va “o'zidan” harakatlari yo'nalishini tushunadi.

Xulosa qilib aytganda, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar tizimida umumiy va mayda motorika texnologiyalarini tatbiq etish muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat bola rivojida,

balki jamiyatda ularning to‘laqonli ishtirokini ta‘minlashda ham muhim rol o‘ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. To‘xtasinova Z. `Maxsus pedagogikada motorikani rivojlantirish`. – Toshkent: Ilm Ziyosiyoti, 2021.
2. G‘ulomova M. `Defektologiyada zamonaviy texnologiyalar`. – Samarqand: Noshir, 2020.
3. Akhmedova M. “Defektologiyada bolalar psixofizik rivoji”. – Toshkent: Barkamol avlod, 2020.
4. Venger L.A. “Psixologiya detey doshkol'nogo vozrasta”. – M.: Akademiya, 2015.

